

De l'acte de presentació del llibre de M. Carme Montaner: *Mapes i cartògrafs a la Catalunya contemporània (1833-1941)*

Pau Alegre

El dia 9 de novembre de 2000 la Societat Catalana de Geografia va tenir la satisfacció de presentar el llibre titulat *Mapes i cartògrafs a la Catalunya contemporània (1833-1941)* (Barcelona, 2000) editat per R. Dalmau Editor amb la col·laboració de l'Institut Cartogràfic de Catalunya i del qual és autora la nostra consòcia, i col·laboradora ben activa, la senyora M. Carme Montaner i Garcia.

Va obrir l'acte la senyora M. Dolors Garcia i Ramon, presidenta de la Societat Catalana de Geografia, qui després d'uns mots de presentació va donar els torns de paraula al senyor Jaume Miranda i Canals, director de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, al senyor Antoni Roca i Rossell, president de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, al senyor Pau Alegre i Nadal de la Universitat Autònoma de Barcelona i, finalment, a la mateixa autora del llibre. L'acte, que va tenir lloc a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans i va comptar amb una nombrosa audiència, va cloure's amb un animat debat entre els assistents i l'autora. En aquesta pàgina de crònica m'entretindré a donar notícia de les intervencions que varen succeir-se des de la taula.

Les opinions

En el decurs de la seva intervenció de presentació, la professora Garcia Ramon va manifestar que si calgués justificar l'oportunitat de l'acte podria fer-se per

diverses raons ben escaients. Així, la Societat ha de participar activament, en la mida de les seves possibilitats, en la difusió dels estudis geogràfics que produeixen els socis i sòcies. La presentació d'un llibre sobre el territori de Catalunya, com feia al cas en la sessió que inaugurava, era una modalitat d'aquesta tasca de difusió que la Societat desitja exercir sempre que escaigui. En relació amb la temàtica concreta de l'obra de M. Carme Montaner, la cartografia, també va manifestar que la Societat n'ha fet qui sap la difusió. Va oferir un recompte de les nombroses contribucions que sobre els mapes i la seva història s'han fet a través de les conferències de curs, dels cursets i de les aportacions i les notes a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*.

La intervenció del senyor Jaume Miranda es va centrar a remarcar l'interès de l'Institut Cartogràfic de Catalunya per participar en la promoció i la difusió dels estudis d'història de la cartografia. Bona prova d'això ha estat la reeixida celebració dels cursos específics sobre aquesta temàtica a l'Institut Cartogràfic de Catalunya des de l'any 1990 fins al 2000. A cadascuna de les onze edicions d'aquest esdeveniment acadèmic, s'hi ha comptat amb la participació d'especialistes de reconeguda talla internacional. D'aquesta manera s'hi ha pogut escoltar la introducció i la pormenorització de la producció de mapes i cartes als països més rellevants del món occidental. El senyor Miranda va destacar que totes les contribucions havien estat recollides per escrit i editades en nou volums als quals molt aviat se'ls afegirà el desè, i últim, amb les conferències dictades el febrer de 2000. Amb aquesta trajectòria prèvia, l'Institut no podia pas abandonar l'aportació de M. Carme Muntaner en els prestatges, sempre foscos, dels mecanoscrits de les tesis doctorals. No ho podia pas fer ja que, com va confessar el mateix Miranda, n'havia seguit la seva confecció des dels seus orígens, n'havia copsat el seu valor com la història dels orígens del mateix Institut Cartogràfic de Catalunya i, per tant, havia procurat impulsar-la en la mida de les possibilitats. Oi més quan la Cartoteca de Catalunya de l'ICC n'ha estat la base documental fonamental. El senyor Miranda va cloure la seva intervenció destacant l'abast temàtic i cronològic del fons de la Cartoteca de Catalunya i que ja compta amb un fons de gairebé dos-cents cinquanta mil fulls.

El professor Antoni Roca va aprofitar la seva intervenció per emmarcar el llibre que presentàvem dintre de la trajectòria de la història de la ciència i de la tècnica contemporànies a Catalunya. En definitiva, entre els historiadors de la cartografia, entre qui es compta la M. Carme Montaner, i els de la història de la ciència, de què forma part ell mateix. Tot i manifestar que no posseïa uns coneixements aprofundits en el domini de la història de la cartografia, la lectura de l'obra que presentàvem li havia permès reflexionar sobre aquella relació. Així, va tenir paraules elogioses envers els estudis menats per geògrafs sobre la trajectòria dels col·lectius professionals que varen portar a terme, amb major o menor èxit, l'adquisició de l'utilatge metodològic que originat més enllà de les nostres fronteres va ser imprescindible per a l'assentament territorial de l'estat liberal a Espanya. En especial, el professor Roca va referir-se als treballs que en aquest sentit han multiplicat els components de l'escola del professor

Horacio Capel del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona. No descobrirem pas Amèrica en reconèixer la dedicació a la història de la geografia i de les institucions cartogràfiques espanyoles del professor Capel com a contribució a la història de la ciència. Òbviament, hi veu una clara filiació que l'enllaçaria fins a l'obra de M. Carme Montaner a través del director de la seva tesi doctoral, el professor Francesc Nadal i Piqué. Però tanmateix, l'obra de M. Carme Montaner representa una fita molt important per a la comprensió de l'adquisició de l'utilitat conceptual i tècnica que faria possible la mesura i la representació detallada del nostre territori a l'època contemporània.

Finalment, en aquest capítol d'opinions i de valoracions va fer ús de la paraula el professor Pau Alegre. En la seva breu intervenció va ressaltar la solidesa de l'aparell epistemològic i metodològic emprat per M. Carme Montaner en la seva recerca. Això quedaria del tot palesat del balanç global i temàtic de la bibliografia que hi cita. Són 456 referències bibliogràfiques que demostren a graçiant la seva amplitud de mires. L'enquadrament teòric i metodològic hi queda referenciat amb 82 citacions de textos d'història de la cartografia i del pensament geogràfic internacionals i estatals. Un nombre similar versen sobre l'evolució de les tècniques i dels procediments geodèsics, d'aixecament topogràfic, de la fotogrametria, de la reproducció cartogràfica i de la toponímia. Ben bé 77 citacions es refereixen ja a la notícia de documents geogràfics singulars. El resseguiment de les biografies així com de les trajectòries de col·lectivitats aporta una trentena de citacions. Una xifra que no pot considerar-se curta ja que hi hauríem d'afegir-hi els textos que resultarien de les nombroses entrevistes practicades per l'autora a fi i efecte de pal·liar en el possible les llacunes documentals sobre persones i institucions. Al llarg del llibre en dona notícia de diverses: amb les filles de Ferrer de Franganillo, amb Victoriano Muñoz Oms, etc. Com és natural, les obres de referència general formen un gruix molt important de citacions. Així, sobre la història política, econòmica i cultural de Catalunya dels segles XIX i XX amb especial èmfasi amb l'ordenació del territori, l'evolució de les infraestructures del transport, les referències a la geografia física i a la geologia, tot plegat reblat per una important aportació bibliogràfica sobre l'excursionisme.

Com ja havien fet els dos oradors que l'antecediren, Pau Alegre també va aprofitar l'avinentsa per a felicitar i agrair a l'autora per l'aportació que feia pel coneixement aprofundit de la geografia catalana contemporània en la seva vessant cartogràfica i topogràfica.

El resum

Per encetar la seva intervenció M. Carme Montaner va agrair les intervencions dels tres senyors de la mesa bo i fent esment dels ajuts i intervencions que havia rebut de cadascun per al bon fi de l'obra ja al seu nivell inicial de tesi

doctoral. Com és normal, l'autora va dedicar la seva intervenció a detallar sinòpticament els continguts del llibre.

El llibre *Mapes i cartògrafs a la Catalunya contemporània (1833-1941)* s'estructura en quatre parts: els antecedents immediats al període estudiat, l'impacte de la revolució industrial i de la urbanització en la producció cartogràfica durant el segle XIX, la consolidació de la cartografia topogràfica durant el primer terç del segle XX i, en especial, de les vicissituds en la formació, producció i transcendència social del *Mapa Geogràfic de Catalunya* entre els anys 1914 i 1941.

Abans d'entrar en el període objecte d'estudi, M. Carme Montaner enumera ràpidament les iniciatives i realitzacions cartogràfiques realitzades a Catalunya a finals del segle XVIII i el primer terç del segle XIX. L'objectiu d'aquest breu apartat inicial és el d'escatir, en el possible, quins eren els fonaments tècnics i de treballs anteriors sobre els quals podria haver-se bastit la producció posterior. Val a dir que el balanç és ben negatiu. Potser per això mateix cal ser breu i ràpid. Així, en descloure's definitivament el règim liberal espanyol l'any 1833, amb els problemes gravíssims prou coneguts, els únics mapes de Catalunya disponibles per a ús i consulta del públic en general eren els dibuixats i gravats des de Madrid per Tomás López de Vargas, i els seus fills, i que en aquella data es podien donar com a superats tant en l'aspecte tècnic de producció com pels continguts que oferien. Com també ho era, no caldria potser ni recordar-ho, el mapa de Josep Aparici però que encara circulava! La publicació l'any 1835, a París, del mapa d'Espanya de Dufour amb el detall de la divisió provincial tot just aprovada per decret és una bona mostra de l'endarreriment de la 'indústria' cartogràfica autòctona. Al Principat, tot i els bons coneixements tècnics de base i les iniciatives més o menys voluntaristes d'alguns professors de les escoles de la Junta de Comerç, en remarca la d'Agustí Canelles de la de Nàutica, tampoc no hi hagué producció de cap mena. En fi, la producció cartogràfica militar, sobretot la de l'exèrcit francès destacat a Catalunya des de 1823 fins al 1828, i que va abocar-se al registre de les places fortes i dels itineraris, va romanre inèdita per als catalans i espanyols fins que Francisco Coello la va poder consultar i copiar cap a meitat de segle.

La tesi explícita que l'autora intenta demostrar més enllà de la classificació i detall de les activitats cartogràfiques que presenta en els apartats segon i tercer és la de constatar que l'impuls econòmic és el motor que va generar la formació de cartografia topogràfica. L'edició d'alguns fulls de cartografia militar a escales mitjanes no estava manifestar l'absència de producció topogràfica oficial sistemàtica a gran escala fins ben entrat el segle XX. Pràcticament fins els anys vint i en endavant. Així la producció de mostres cartogràfiques, impreses i manuscrites, de la segona meitat del segle XIX va anar a remolc de les iniciatives privades, com és el cas dels mapes dels projectes de ferrocarrils, o de les iniciatives de l'administració local, els ajuntaments i les diputacions. Justament, M. Carme Montaner destacà la producció de cartografia portada a terme, o més senzillament, promociionada per la Diputació de Barcelona des de la dèca-

da dels setanta en relació amb la xarxa de carreteres que per llei havia de projectar, construir i mantenir. Per altra banda, l'excel·lent mapa geològic inacabat de la província a 1:40 000 editat per la mateixa Diputació a partir de finals de segle i preparat pel canonge Almera i el topògraf Brossa és una mostra esclatant de la suplència que havia de portar a terme aquella institució davant la sequera de producció de documents cartogràfics pels organismes centrals de l'Estat. Com cal recordar, en sentit semblant, la cartografia sufragada pels ajuntaments a fi i efecte de disposar del testimoni d'una mesura acurada del territori com a base d'un repartiment equitatiu de les contribucions territorials i cadastrals dels seus veïns i, cap a finals del XIX, per a la reforma i eixample urbà. Tanmateix, i malgrat les ordres que es dictaren per a forçar-ne la seva realització, varen ser molt pocs els ajuntaments que s'ho pogueren pagar.

Naturalment, l'incentiu econòmic no només va impulsar la redacció de cartografia topogràfica i geològica més o menys relacionada amb projectes concrets d'infraestructures o urbanístics. Així, també va ser l'esca de la producció de cartografia de divulgació a escales mitjanes i petites per a la iniciativa privada. La més important d'aquestes iniciatives, la de Francisco Coello amb el seu *Atlas de España* a 1:200 000, va tenir un abast estatal. Els fulls de les províncies catalanes, llevat la de Lleida que no s'arribà a publicar, serviren de base per a innumbrables treballs de localització temàtica durant la segona meitat del XIX. Així mateix, serien la base de partida pels treballs editorials d'Eduard Brossa i de la casa Alberto Martín.

En canvi, M. Carme Muntaner remarca la importància del moviment excursionista per a la difusió social de l'ús de la cartografia. Aquest va ser un aspecte totalment nou i que va produir-se amb ben poca motivació de possibles guanys econòmics. Es documenta perfectament la necessitat de disposar de cartografia adient per a planificar rutes i ascensions així com orientar-se sobre el terreny. Ni la cartografia oficial, ni la fragmentació de la cobertura geogràfica de la cartografia de producció privada podien oferir uns mapes satisfactoris als excursionistes. Curiosament, els muntanyencs dels Pirineus s'hauran de refiar dels mapes d'aquest àmbit produïts pel Club Alpí Francés. Tanmateix, i com succeïa amb la cartografia oficial en aquest vessant també caldrà esperar al segle XX per trobar iniciatives de producció de mapes des de les pròpies entitats excursionistes.

En el context de la producció cartogràfica, a Catalunya el segle XX arrenca l'any 1913. En efecte, la constitució de la Mancomunitat va fer possible un seguit d'actuacions oficials impensables uns anys abans i la més important de les quals va ser la producció del *Mapa Geogràfic de Catalunya* a 1:100 000. La tercera part del llibre es dedica a detallar la consolidació de la cartografia topogràfica fins a l'any 1936. Pel seu caràcter específic, el tractament del *Mapa Geogràfic* es deixa per a la quarta part. La producció de cartografia topogràfica ve caracteritzada per l'impuls en la formació i edició dels fulls de l'àmbit català del *Mapa de España* a 1:50 000 de l'Instituto Geográfico. A la vigília de la Guerra Civil només restaven per editar uns pocs fulls fronterers. El Servei Cartogràfic

de la Generalitat de Catalunya els havia aprofitat per a confeccionar el mapa mural a 1:200 000 de 1935. Per altra banda, l'autora destacà la cartografia topogràfica d'inventari realitzada arran dels projectes i realitzacions d'infraestructures hidroelèctriques als Pirineus. Per bé que alguns d'aquests mapes varen imprimir-se i distribuir-se al públic, la seva transcendència social va ser minsa. Més aviat són el testimoni de la capacitat tècnica que havien assolit els topògrafs nadius de començament de segle i que no desdeïa amb la dels estrangers que d'antuvi havien format la base d'actuació. Uns tècnics que, a poc a poc, també se submergien en els nous procediments fotogramètrics.

Com avançava ratlles amunt, la darrera part del llibre és dedica al detall de la trajectòria del Servei del Mapa Geogràfic de Catalunya entre els anys 1914 i 1941. El Servei va ser creat a la Diputació de Barcelona l'any 1914 en el moment que el canonge Almera va deixar aturada la confecció del mapa geològic provincial. L'objectiu fonamental del Servei va ser la confecció, edició i difusió del *Mapa Geogràfic de Catalunya* a 1:100 000. La informació del mapa hauria de fer-se per compilació de documentació antecedent i no pas per aixecaments fets expressament. La migradesa de recursos de personal i financers varen endarrerir molt la feina. Va semblar que el traspàs del Servei a la Mancomunitat l'any 1920 l'havia embalat. Tanmateix, la dissolució de la Mancomunitat de 1924 va retornar el Mapa Geogràfic al son dels justos mentre el Servei retornava a la Diputació. Durant el període republicà va convertir-se en Servei Cartogràfic de la Generalitat. Però sigui per manca d'interès de la institució o per la gairebé completa edició dels fulls del *Mapa Topogràfic* a 1:50 000 per part de l'Instituto Geográfico y Catastral, el *Mapa Geogràfic de Catalunya* va avançar poc. L'edició 'pòstuma' dels fulls de Vic i de Maials l'any 1941, una concessió graciosa de la Diputació franquista, on havia tornat a parar el Servei, va assenyalar el final del projecte inacabat del Mapa així com el final d'una època de la cartografia catalana i que l'autora va aprofitar per a cloure la seva obra.